

EKLER ANDREA: A TÖRTÉNELEMSZEMLELET MEGJELÉNÍTÉSÉNEK MÓDOZATAI GULÁCSY IRÉN PRÓZÁJÁBAN

A kiegyezést követő társadalmi, olvasói igények változása és a magyar történettudomány fejlődése új kihívások elé állította a történelmi regények szerzőit. A nemzeti identitás megóvása, megerősítése, a problémák megoldásához szükséges utak, válaszok keresése érdekében a kutatók és az írók tudatosan, tudományos igénynyel fordultak a történelmi, kulturális hagyomány felé. A történelmi múlt kutatása, fikciós újraírása alkalmat és lehetőséget biztosított a jelen kényes kérdéseinek allegorikus tárgyalására, a tabu-témák körüljárására a történelmi idő távlatában, ezáltal a jelen értelmezésére. Ahogy Vallasek Júlia találóan összegezte, a kordivat, az allegorikus olvasat lehetősége, a különböző politikai nézetek, szellemi irányzatok alapelveinek alátámasztása és a nemzeti identitás megteremtése, megerősítése miatt az I. világháború után világszerte reneszánszát élte a történelmi regény. Így volt ez 1920-as években a történelmi Magyarország teljes területén is.

A történelmi regény a történettudományhoz hasonlóan igyekszik a megismert tények alapján feltárni múltbéli eseményeket. A húszas évek kényes kérdéseinek (pl. vallási, etnikai különbségek) művészi megjelenítésére az írók a realista ábrázolást tartották megfelelőnek. Az események helyszínül gyakran választották a falut (nem csupán a népi mozgalom vonzáskörébe tartozó szerzők).

A történelmi regény műfajának kérdései több ponton rávilágítanak arra is, miért sorolják ezeket a regényeket a ponyvák közé, miért esett ennek áldozatául több női szerző, így Gulácsy Irén is. Laczkó Géza a *Nyugat* 1937. évi 10-es számában némi iróniával jelentette ki: „Történelmi regény tulajdonképpen nincs, illetőleg minden regény, amely az író korától pár évtizedre nyúlik vissza, már történelmi...” Később, finomítva felvetésén, hozzátette: „Komolyan véve a dolgot, minden regény történelmi regény, amely nem az elképzelt jövőt vagy a múlt ábrázolja.” Végül a történelmi regényt nem műfajként, hanem a regények egy csoportjaként határozta meg.

Fenntartásai visszatérő kérdések a műfaj irodalmi értelmezésének történetét tekintve. Laczkó Gézát éppen a két világháború között született történelmi regények történelemhamisítása, félrevezető hatása háborította fel. Noha bírálata nem kevésbé volt ideologikus eredetű, mint azon szerzők indíttatása, akiket egy-egy eszmerendszer igazolásának szándékával vádolt, felhívta a figyelmet a műfaj néhány alapvető kritériumára, és érintőlegesen a befogadó, olvasó szerepére is.

A későbbiekben számos irodalomelméleti, filozófiai nézet ütközött a történelmi regény vonatkozásában. Valójában nem jutottak dűlőre sem a szerző, sem az olvasó felől közelítve, de a műveket önmagukban vizsgálva sem. Úgy tűnik, hogy a történelmi regény műfaja önmagában hordozza a dichotómiát, amit azért lényeges hangsúlyozni, mert ez hatással volt és van Gulácsy Irén életművének megítélésére is.

Hites Sándor összefoglaló munkájában hangsúlyozta a műfaj flexibilitását, sokszínűségét: „A történelmi regény egyaránt kötődhet a romantikához, a biedermeierhez, a realizmushoz, a posztmodernhez, lehet dokumentarikus vagy mágikus realista, horror vagy fantasy, lehet krimi, románc, ifjúsági regény.” Ennek köszönhető, hogy a műfajalapítónak tekintett Walter Scott sikerétől számítva a történelmi

EKLER ANDREA: A TÖRTÉNELEMSZEMLÉLET MEGJELENÍTÉSÉNEK
MÓDOZATAI GULÁCSY IRÉN PRÓZÁJÁBAN

regény széleskörű, eltérő ízléssel rendelkező olvasóközönséget szólít meg, ennek fényében a fogadtatás és a megítélés is gyakran ellentmondásos.

A magyar befogadástörténetben például újra és újra fellángolt a vita a hitelesség kérdésével kapcsolatban. Az író alárendelheti-e a történelmi hitelességet az esztétikumnak? Vagy szabadon formálhatja-e az ismert eseményeket saját írói szándéka szerint? Például változtathat-e közismert tényeken azért, hogy főszereplőjéből hőst alkosson? Fontos kérdések ezek, azonban értelmezői oldalról feltehetnénk ugyanezeket a kérdéseket fordítva is: a hitelességre való törekvés elegendő-e ahhoz, hogy egy művet irodalmi alkotásnak tekinthessünk?

A húszas-harmincas években ellentmondásosan viszonyultak a hitelesség kérdéséhez: egyesek az esztétikumot helyezték előtérbe, mások hű korrajzot, tárgyi és mentalitásbeli ábrázolást vártak el. A hitelesség ekkor a nemzeti identitás vonatkozásában vált központi kérdéssé. Amikor egy történelmi regény szerzőjének feltett szándéka volt a múlt feltárásán keresztül a jelen problémáira válaszokat találni – mint Gulácsy Irénnek is –, érthető műfaji elvárás volt a helyes, lelkiismeretes, felelősségteljes forráshasználat, a szereplőket körülvevő természeti és tárgyi környezet, valamint a korszellem ismerete. Azonban a felsoroltak nem elsődlegesen poétikai, irodalomesztétikai szempontok, keveset árulnak el magáról az alkotásról. Igaz azonban, hogy a hitelesség egyik megjelenési formája, a leírás már esztétikai szempontból is fókuszba kerül a történelmi regények esetében. Egy oda nem illő tárgy, étel nemcsak zavaró, de komikus is lehet, mint Karinthy paródiájában, amelyben két indián üdvözli a partraszálló hajóst: „»Megkövetem tisztelettel az urat, bocsánat, ha kérdésemmel zavarom. [...] nem Kolombuc Kristóf úrhoz van szerencsénk?« [...] Mondok, de bizony, hogy a' vónék. Éppég, hogy az. No, erre odafordul a magasabbik indiánus a másikhoz, oszt vígan félrecsapja a kalapját, oszt aszongya a másik indiánusnak, de jól rávert a vállára örömbé, aszongya: »te Pista! hiszen akkor mi föl vagyunk fedezve!«”

Gulácsy Irén a történelem és az irodalom szempontjából is eseménydús, forrongó, változásokat előidéző időszakban élt. Íróként érzékenyen reagált a tapasztalt társadalmi, gazdasági átalakulásra, problémákra, a politikai, szellemi élet különböző irányzataira. Hogy egy fiatal nő miért fordult a történelmi regény műfajához, azt a fent részletezett történelmi, politikai események által előidézett korhangulat mellett életének, sorsának néhány momentuma is indokolta.

Fontos tisztázni, hogy Gulácsy Irén a feltehetően Németh László nyomán a recepcióban vissza-visszatérő tévedéssel ellentétben *nem* erdélyi származású. A vajdasági Közép-Bánságban, Lázárföld-pusztán született, nemesi család sarjaként. Németh László csupán regényeinek erdélyi vonatkozását, jelentőségét hangsúlyozta, ezért és közéleti, szerkesztői tevékenységének erdélyi vonatkozása miatt tett említést róla az erdélyi irodalomról szóló tanulmányában.

Gulácsy Irén 16 éves volt, amikor férjhez ment unokabátyjához, erdődi Pálffy Jenőhöz, aki az Esterházy-család hercegi ágának mérnöke volt. Dombóváron, ké-

EKLER ANDREA: A TÖRTÉNELEMSZEMLELET MEGJELÉNÍTÉSÉNEK
MÓDOZATAI GULÁCSY IRÉN PRÓZÁJÁBAN

sőbb Kismartonban éltek. A fiatal feleség gyakran elkísérte férjét vasútépítői és vízi mérnöki munkáinak helyszíneire is, ahol megismerte a vidéki kubikus és paraszti világot. Ebből az élményből merített novellái megírásához, regényei szereplőinek jellemrajzához, s annak a tárgyi környezetnek korhű leírásához, amelyet a korabeli kritika oly fontosnak tartott a történelmi hűség összetevőjeként. A házaspár Szegedre, majd Nagyváradra költözött, ahol Pálffy Jenő a római katolikus káplán főmérnöke lett.

1919-ben jelent meg Gulácsy Irén első novellája a nagyváradi *Magyar Szó*-ban, majd sorra láttak napvilágot riportjai, publicisztikái a *Nagyvárad* című lapban, amelynek belső munkatársa lett. Férje támogatta írói törekvéseit, egyikük sem sejtette, hogy ez később megélhetésük biztosítója lesz. Pálffy Jenő ugyanis súlyosan megbetegedett, 1925-ben megrokkant és munkaképtelenné vált. Gulácsy Irénre hárult férje ápolása és mindkettőjük eltartása. Ez azért lényeges momentum, mert a nő korabeli helyzete és megítélése, a nőkkel szemben támasztott elvárások kettősége mellett Gulácsy Irén a modern nő megtestesítője volt: hivatásos íróként családfenntartó.

Nagyváradon mutatták be első színdarabját, a *Mire megvirrad*-ot, majd ugyanott és Kolozsváron a továbbiakat: a *Napáldozatot*, amellyel 1924-ben elnyerte a kolozsvári színház drámapályázatát; a *Kincset*, a *Valutát*, a *Kobrát* és a *Székely vért*. Szintén 1924-ben jelent meg első regénye, a *Hamueső*, egy évvel ezután pedig a *Napkelet* regénypályázatán első díjat nyert regénye, a *Förgeteg*. Elbeszéléskötete, a *Ragyogó Kovács István* Marosvásárhelyen jelent meg. 1927-ben elvesztette a férjét, s ekkor adták ki a számára legnagyobb sikert hozó regényét, a *Fekete völgyenyeket*.

Előbb Kolozsvárra, majd Budapestre költözött, ahol a Singer és Wolfner kiadó szerzője, valamint a *Magyarság*, a *Pesti Hírlap* és az *Új Idők* munkatársa lett. Sorra jelentek meg több kiadásban és nagy példányszámban történelmi regényei (*Pax vobis*, 1930; *A kállói kapitány*, 1933; *Nagy Lajos*, 1936; *Jezabel*, 1941 és 1944) és elbeszéléskötetei (*Történelmi miniatűrök*, 1937, *Tegnap és régmúlt*, 1939). Tormay Cécile-hez hasonlóan közéleti szerepet is vállalt, a romániai Országos Magyar Párt alelnökeként. Társadalmi megítélése azonban nem volt olyan ellentmondásos, mint Tormayé, a kisebbségek érdekvédelme, képvisellete, írásaiban is megmutatkozó humanista szemlélete miatt köztiszteletnek örvendett.

Írói és közéleti tevékenységét számos díjjal honorálták. Elnyerte az MTA Péczely-díját, Budapest Székesfőváros Kazinczy-díját, majd a Petőfi Társaság Jókainagydíját és a Corvin-koszorút. Oblataként belépett a bencés rendbe. 1944-ben egy ideig bújttatta kiadóóját, Farkas (Wolfner) Istvánt, ezért a Gestapo kihallgatta és három napig őrizetben tartotta.

1945. január 2-án halt meg, amikor házukat egy gránát becsapódása felrobantotta. Mindennek jegyében szemléletére nyilvánvalóan hatott katolicizmusa, de nem kirekesztő, didaktikus módon. Íróként regényeiben a mindentudó elbeszélő pozíciójából is hangsúlyozta a vallási különbségek, ellentétek fölöslegességét,

EKLER ANDREA: A TÖRTÉNELEMSZEMLELET MEGJELÉNÍTÉSÉNEK
MÓDOZATAI GULÁCSY IRÉN PRÓZÁJÁBAN

kártékonyságát. Nyilvánvalóan az első világháborút követő veszteségek és Trianon traumájára is megoldást, válaszokat keresett. Íróként ezt elsősorban történelmi analógiák értelmezésével tette, az anyaországi és a kisebbségbe szorult magyarság önvizsgálatát sürgetve, nem nacionalista felhanggal, hanem a megmaradás lehetőségeit kutatva. Noha néhány bírálója Szabó Dezső, majd a népi írók szemléleti jegyeit vélte felfedezni regényeiben, Gulácsy Irén valójában *centrista* volt. Mindenfajta radikalizmus távol állt tőle, konszenzusra való törekvés és szolidaritás jellemezte.

Az *Erdély lelke a legújabb irodalomban* című gigantikus tanulmányában Németh László elsősorban a *Hamuesőt* értékelve, már beérkezett íróként emlegette Gulácsy Irént. A szereplők jellemformálása, nyelvezete, a kompozíció tekintetében férfias alkotónak tartotta. „Nyelve komor és tömött, mint a homlokát ráncoló novemberi ég. Hibátlan kompozíciójú regénye, a *Hamueső* egész Erdély keresztmetszetét adja egyetlen erdélyi falu történetében. Alakjai túlnőnek a regényen, szimbolikus magasságokig, mindenik az emberek egy rétegeiért van s egybekapcsolt történetük az egész Erdélyért. De a messzenyilálló háttér előtt erős realiztikus ábrázolás szuggerálja a való életet.” Tömörkény, Móricz és Szabó Dezső erényeinek szintézisében egyfelől nőiességét látta, másfelől túlzottan kiszámítottnak is tartotta.

Schöpflin Aladár a Trianon után Romániához tartozó magyar falu lakóinak sorsát követő regény témaválasztását dicsérte, kiemelve a vállalkozás hiánypótló voltát és bátor vállalását: „Illetlenül keveset tudunk az új határokon túl rekedt magyarokról.” – írta. Értelmezésének másik kulcsmondata Gulácsy szemléletének lényeges elemére utal. Azt vizsgálja, hogy az „Egyének sorsa hogyan alakult át a közsors nagy átforgatásában?” Tehát kiemelve a szerzői törekvést, egyén és közösség sorsának összefüggéseit hangsúlyozza. A Móricz Turi Daniját idéző főszereplő, Bass Menyhért drámája az egész falu pusztulásához vezet, ugyanakkor vesztét éppen a katasztrófa elleni küzdelem okozza. A néhol valóban erőltetettnek tűnő párbeszéd mellett a narrátor, mindentudó elbeszélő drámai hangneme előrevetíti a tragédiát. A regény lineáris szerkezete ellenére az olvasó számára nyilvánvaló a történet kimenetele, azonban – akár Móricz vagy Mikszáth prózájában – a szerző mindvégig fenntartja a feszültséget. A kritikusok által elnagyoltnak tartott jellemábrázolás oka, a narrátor hangsúlyos szerepe, úgy vélem, nem írói hanyagság vagy hiányosság, hiszen valamennyi vélemény egyezik a szerző felkészültségét, igényességét illetően. Mindez inkább a történelmi regény egyik alfajának, a *parabolaregénynek* sajátosságaira utal.

A példázatregényben a szerző hipotetikus helyzetet teremt, akkor is, ha történelmi regényről van szó. Ezt azért teszi, ami a regényt részben előhívta, hogy a világról alkotott képét, megoldási javaslatait művészi formában közölhesse. A parabolaregényben kissé elnagyolt a cselekmény, amit a *Hamueső* esetében is tapasztal az olvasó, hiszen a narrátor összefoglalva, szinte az események vázlatát nyújtja. Bass Menyhért bemutatása során például összevonva az idősíkokat, visszatekintve az olvasó által nem vagy alig ismert előzményekre, és előre vetítve szereplője és a közösség sorsát, voltaképpen rövid szintézisét adja a regénynek: „Kivert maradt Bass

EKLER ANDREA: A TÖRTÉNELEMSZEMLÉLET MEGJELÉNÍTÉSÉNEK
MÓDOZATAI GULÁCSY IRÉN PRÓZÁJÁBAN

Menyhért az apja halála után is. Se ökrösök, se furikusok nem vették be soha. Hiába tanult a városban, hasztalan volt a név, a vagyon, az eredet bélyegét nem felejtethette semmi. Ám a fiatal paraszt lobogó becsvágya nem fáradt bele a küzdelembe. Szívós daccal, fogcsikorgatva ragadott meg minden módot az előrejutáshoz. Elszerette, kitagadáson, családi háborúságokon keresztül is Dombi egyetlen lányát. 'Egyszál pendelyben', móríng nélkül, csakazértis feleségül vette. Apa lett kiüldözöttből, sőt, ha a gyermekágyas asszonyok láz-réme el nem pusztítja a menyét unokástól, nagyapa. Mégis, egy egész világnak kellett lángra lobbannia, egész országnak sarkaiban meg-inognia ahhoz, hogy a sors ökle végül széttenyerelhessen Csákán község hajthatatlan népe közt."

A narrátor világosan megszólítja a mindenkori olvasót, az egyéni tragédiák sorát (kiközösítés, kitagadás, családi dráma) összekapcsolva a közösségi traumával, a háború és Trianon következményeivel. Mintha tételét fejtené ki, jelzi, hogy a kettő kapcsolata ebben a formában csak pusztuláshoz vezethet. A parabolaregény ismérve, hogy az író határhelyzeteket teremt szereplői számára, hogy döntési helyzetbe hozva őket, tételét pro vagy kontra alátámassza vagy cáfolja. Bass Menyhért voltaképpen szinte állandó határhelyzetben van, s a határok átrendezésével a közösség is határhelyzetbe kerül. Bass Menyhért szinte mindig rosszul dönt, s a közösség úgyszintén. Bass Menyhért már-már a tévedések szimbólumává lényegül.

Ennek alapján a regény tekinthető negatív parabolának, amelyet a nyelv és a struktúra valamennyi szintjén megfigyelhető sűrítettség is alátámaszt. Erőteljes, kifejező szavak, a későbbi regényekben sokszor bíralt barokkos körmondatok helyett. Egyszerű, megformált, de alapvetően közlésre koncentrált mondatok, feszes regényszerkezet. A parabolaregény feltárja a szereplők emberi lényegét, döntéseik, cselekedeteik által valódi énjüket. Ezáltal igyekszik az olvasó tudtára hozni értékítéletét. A szereplők jellemének soványságát is ez okozza, hiszen Bass Menyhérten kívül többnyire egyoldalú szereplők jelennek meg.

A *Hamuesőben* Gulácsy saját korának krízisén túl olyan emberi problémákra hívja fel a figyelmet, amelyek nem kötődnek konkrét időhöz és térhez, általános érvényűek. Még akkor is, ha visszautalva az 1920-as évek történelmi regényeinek inspirációira, ennek a regénynek a születését a szembenézés, helyzetértelmezés, megoldáskeresés ösztönözte. A negatív parabola lényege nyilvánvalóan a Trianon utáni helyzetre utalva, a közös sorsra kényszerített, különböző vallású és etnikumú közösségek kölcsönös toleranciájának igénye, például a különböző népek nyelvének, kultúrájának tiszteletben tartása által. A *Hamueső* Gulácsy egyetlen rövid lélegzetű regénye, a későbbiekben többnyire trilógiákban gondolkodó író talán kissé didaktikus, de mindenképpen figyelemre méltó műve.

Az áttörést számára a korszak egyik sikerregénye, a *Fekete völgyek* hozta, amely tizenhat év alatt huszonnégyszer kiadást ért meg. 1927-ben született három gigan-tikus részben, számos szerzőhöz, például Makkai Sándorhoz hasonlóan, trilógiában gondolkodva. Ez a regény is érzékeny problémákat feszeget: a nemzet együttélésének

EKLER ANDREA: A TÖRTÉNELEMSZEMLÉLET MEGJELÉNÍTÉSÉNEK
MÓDOZATAI GULÁCSY IRÉN PRÓZÁJÁBAN

lehetőségeit a tolerancia jegyében, a különböző generációk és társadalmi rétegek válaszlehetőségeit, a hazaszeretet megélésének kérdéseit.

Gulácsy az előző köteteit ért kritikák hatására Mohács-regényéhez és az azt követő írásaihoz is körültekintő filológiai gyűjtőmunkát végzett. Rendhagyó módon, regényei végén vagy nagyon is tudatosan, azok részeként olvasható a forrásmunkák felsorolása, amelyről eltérő vélemények születtek. Németh László alapvetően méltató kritikája mellett úgy érezte, mintha Gulácsy minden adatot belezsúfolt volna a regénybe, az apró részletek ismertetése (ruhákra, fegyverekre, epizódokra vonatkozóan) számára agyonzsúfoltta, barokkossá tette a regényt. Kifogásolta a regény nyelvezetét is, amelyet gazdagnak ítélt, de túlzottan heterogénnek. A számos nyelvi regiszter megjelenési formáját Németh László a befolyásolhatóság megnyilvánulásaként értékelte. Gulácsy Irén valóban igyekezett megfelelni az elvárásoknak, a hitelesség jegyében az adott korhoz, tájegységhez, társadalmi réteghez idomítva nyelvezetét.

Szakály Ferenc a korszak szakértőjeként, *A mohácsi csata* című történeti munka szerzőjeként az 1986-os kiadás utószavában hangsúlyozta, hogy a források ismerete, felkészültsége révén Gulácsy Irén elkerülte a ténybeli tévedéseket.

Németh László és Benedek Marcell Krúdy *Mohácsával* együtt tárgyalta Gulácsy Irén Mohács-regényét, a *Fekete vőlegényeket*. Voksukat mindketten Gulácsy mellett tették le, különbözőképpen felfejtve, hogy a Mohács-vonulat allegóriája a regény értelmezhetőségének csupán egyik vonulata. Németh László a stilisztikai nyomaték kedvéért egy-egy definícióban határozta meg, számára mit is jelent ez a regény. „Egy férfilelek mártírrá érésének a regénye ez a könyv.” Emellett: „A magyar katarzis könyve ez. Az élet lerázza belékapaszkodó hőseit. Kiderül, hogy a boldogság, amelyért futottak, nem nekik termett. Gondolkozóba esnek. Felismerik az elrendelést; mint mag a tokjából, kiguvadnak életükből, s elválnak attól az élettől is, amely környezte őket a magyar posványtól. Pedig nem születtek aszkétának, Tomori sem, a bihari bölény meg éppen nem. Nem is vérbeli politikusok, akik elpusztulnak egy gondolatért. A jó érzés szegzi őket a kor ellen. Az elemi emberösztön sodorja őket a magyar megtisztulás mártiruma felé.” Tovább fokozva: „De nemcsak nemzeti, irodalmi katarzis is ez a regény. Indulatok viszik, s nem a modor eltökélése. Az emberi emberiek. Szeretet s gyűlölet csordul belőlük. [...] A naturalizmus kicsinyességét végképp levetkőzte. Alakjai aprólékos vonásoktól menten s mégis sugárzón élnek.”

Majd végül összegzésként így értékeli Gulácsy regényét: „Monumentalitás, emelkedett koncepció, a jellemzés aprólékosságtól ment ereje, az alakok beláthatatlan változatossága, vizionárius erő és történelmi otthonosság emelik a jó magyar történelmi regények közé.”

A korabeli kritika indirekt módon utal az íróknak nem feltétlenül pozitív kicsengésű megkülönböztetésére. Noha Németh László és Benedek Marcell éppen legalizálni szeretné az író helyett egyszerűen az író megnevezést és titulust, szándékuk utal arra, hogy a köztudatban a megkülönböztetés még él. Míg Németh László a

EKLER ANDREA: A TÖRTÉNELEMSZEMLELET MEGJELÉNÍTÉSÉNEK
MÓDOZATAI GULÁCSY IRÉN PRÓZÁJÁBAN

Hamueső, Benedek Marcell a *Fekete völgyek* kapcsán utal erre: „Három könyvét olvastam már, s tudtam jól, hogy lehetnek e csodálatos gyorsasággal fejlődő tehetségnek akármilyen hibái: nem asszonyi hibák ezek. Ha férfinévvel bocsátja útra a könyveit, soha senkinek eszébe nem jut asszonyt gyanítani mögöttük.”

Rendkívül érdekes, hogy Benedek Marcell kritikája azt a máig ható problémát feszegeti s rója fel kritikaként nemcsak Gulácsynak, hanem a komplett magyar irodalomtörténet addigi szereplőinek, amelyet Gulácsy a regényeiben más vonatkozásban szintén szóvá tesz. A trilógia kedvelt kompozícióját bírálva fejti ki: „Ha már Mohácsról van szó: hát igen, mi magyarok éppen Mohács szörnyű következményével küszködtünk, amikor a nyugati irodalmak klasszikus szabályok igáját vették a nyakukba s elkezdték a maguk fegyelmzését.” Kifejti, hogy hiába alakultak iskolák, hiába teremtődött irodalmi élet, az irodalom addigi története egyéni akciók sora. Mint írja: „Igazán nem panaszkodhatunk: a magyar 19. század minden téren s az irodalom terén különösen bővében volt a nagy tehetségeknek s termelt világraszóló lángelméket is. Megteremtett mindent, amit a hirtelen bevetett szűz talaj megteremhetett: csak az évszázados gyökereket nem.” Vagyis kritikusként is utal a szemléletváltás szükségességére, történelemszemléletét tekintve a hagyomány szükségességét hangsúlyozva a történelmi és kulturális identitás megteremtése érdekében, amelyet a kultúra, irodalom esztétikai fejlődésének feltételeként határoz meg. Visszacsatolva a gondolatot a kompozíció kérdéséhez, úgy véli, a szerkezet biztossága éppen a gyökerektől függ. Példákat hoz arra, hogy középszerű angol, német, francia regényeket nyugodtan vesz a kezébe, mert szerkezetükben nem tapasztal zavaró kilengéseket, ugyanakkor a tehetséges magyar írók nyugtalanító meglepetéseket okoznak neki. Gulácsy regényszerkezetének, tárgyilagos hangnemének gyökerét a homéroszi eposzhoz vezeti vissza.

Az előző regénnyel ellentétben Gulácsy új technikával kísérletezik. Erre mutat rá Benedek Marcell inspiratív értelmezése: „Ez az epikus-drámai kompozíció nem ismeri a fény- és árnyhatásokat, a festő valőröket. Szükség szerint, hol ide, hol amoda irányítja a reflektort, mindig egyenlően erős fénnel. Minden egyes alak érdekli az író, mindenkit megmutat – cselekvésben, mint mesterei, anélkül, hogy maga bölcselkednék róluk, magyarázgatná őket.” Kifejti, hogy a mellékszereplők – például Tomori, Zápolya, Lajos éppen olyan figyelmet kapnak, mint a főszereplő, Czibak Imre. Az alakok történetének párhuzamos vezetését a kritikus Shakespeare szerkesztési elvére vezeti vissza, ezáltal a regény Czibak haláláig tartó részének voltaképpen epiko-drámai szerkezetet tulajdonítva. Czibak és Tomori a fekete völgyek, az ő sorsuk válik szimbolikussá. Czibakot Zápolya Borbála perverz szerelme, érdekből elkövetett hűtlensége teszi magányossá, Tomorit menyasszonyának halála esküvőjük éjszakáján.

Benedek Marcell Czibak sorsát tartja hangsúlyosnak, az ő életének végével, sőt, a szereplő szerzetessé válása előtt lezárna a regényt, elhibázottnak tartva a folytatást. Indoka azonban éppen abból a történelemszemléleti elvárásból ered, amely-

EKLER ANDREA: A TÖRTÉNELEMSZEMLELET MEGJELÉNÉSÉNEK
MÓDOZATAI GULÁCSY IRÉN PRÓZÁJÁBAN

re az előadás elején kitértem: az olvasó, s a kritikus a magyarság allegóriáját várja a történelmi regénytől. Benedek Marcell ezt pontosan meg is fogalmazza: „Czibak Imre élete: hitttel, szerelemmel, csalódással, nekibúsult harccal, tragikus bukással, bölcs szemlélődéssel, mártír emelkedettséggel: sokszorosán teljes ember- és magyar élet. Ez az élet eleven és szimbolikus kapcsolatokkal fűződik hozzá a magyar múlthoz, jelenhez, jövőhöz. Sorsa magyar sors abban, hogy nemcsak gyűlölt ellenség ellen kell harcolnia, hanem magyarok ellen is, akiket a legvadabb vérontás közepette is szeret. Története külső és belső harcaival, a magyarság története.”

Varga Virág átfogó tanulmánya a *Fekete völgyek* értelmezése során rávilágít a Gulácsy-regények egyik szemléleti sajátosságára, közöttük is hangsúlyosan arra, hogy regényei ellenállnak a tipológiának. A Pomogáts Béla által megállapított történelmi regénytípusok: egy korszak rekonstrukciója, az alkotás keletkezésének idejében adódó kérdésekre a múltban választ kereső regény és a filozófiai, történelemértelmezési vizsgálathoz ürügyként használt múltból fordulás mindegyikének megfeleltethető a *Fekete völgyek*, de a *Hamueső* is. Tehát a Benedek Marcell által felvázolt értelmezés a regény egyik vonulata csupán.

A *Fekete völgyek* műfaját tekintve is túllép a történelmi regény határain vagy éppen szintetizálja a különböző műfajokat. A realiztikus tabló átfogó igényéből adódóan különböző társadalmi rétegek és nemzedékek tűnnek fel, a szereplők sorsát végigkövetve, a családregegy jellemzőit idézve. Így egyesül Czibak sorsában, idealizált alakjában az értékörzés lehetősége és a Schöpflin által is kiemelt egyéni és közösségi sors találkozása.

A harmincas–negyvenes évek kedvelt műfaja volt a történelmi regény egyik típusának is tekinthető regényes életrajz. Erre is találhatunk példát Gulácsy Irén életművében: a *Nagy Lajos király* című regénye és a folytatásának szánt *Jezabel* is ennek jegyében született.

Csupán Gulácsy regényei és a korabeli történelemszemlélet kapcsolatát vizsgálva is látható, mennyi máig is ható esztétikai, szemléleti kérdést vet fel az életmű. Gulácsy Irén sokszínű prózájának bizonytalan, kettős megítélése részben a történelmi regény műfaji sajátosságaiból, részben a hullámzó esztétikai minőségéből ered. Bizonyos azonban, hogy nem csupán forráshasználatát, lelkiismeretességét, felelősségérzetét, elhivatottságát tekintve tett eleget a történelmi regény követelményeinek. Kísérletező prózája életművének egyes darabjait minden hiba ellenére is a lektúr-, a ponyva-minősítés fölé helyezi.